

Це ж нормально, так іноді бувало... Правда? Десь там вирішуєш справи, пригладжуєш бороду, дивишся «Гострих картузів», збираєшся на роботу до стрілецького стенда, ходиш на тренування, плануєш прогулянку з малюком Ареєм — цуценям стаффордширського тер'єра.

Це ж точно не ти лежав у тому чорному пакеті на столі...

Бо як це можливо, якщо всі куртки і досі пахнуть Твоїми парфумами, кросівки акуратно розставлені, а екіпірування для кікбоксингу — в сумці?!

Я бачу Тебе в кожному вияві життя.

У пальчиках малюків, бо Ти хотів мати сина.

В заході сонця, бо Ти любив Карпати й із захватом розказував мені, як навчився кататися на лижах. У салоні авто, яким ми гнали по трасі, коли провідували бабусю на цвинтарі.

Я бачу Тебе в каві з маминими млинцями, у хлопцях у формі ЗСУ, у кожному татів незнайомців; у кожному смартфоні, які Ти хотів купити батькам; в усмішці мого сина, бо похресники часто схожі на хрещених.

Я бачу, як змінюється вираз Твого обличчя. Як смієшся, розповідаючи про ваші з «пацанами» витівки.

Як презирливо кривишся на «кошечек» і «прінцесочек» з губами і дупами замість мозку й серця, які стрибають в купальниках на вечірках коло басейну, постять «гівевейчики» та «жізнь в гармонії с сабой», коли навколо руйнуються галактики тисяч життів.

Я бачу Тебе маленького влітку на бабусиному подвір'ї; в синьому комбінезоні, коли ми ходили в кіно на «Ліло і Стіч».

Бачу, як граєш на старенькому, вічно загальмованому комп'ютері з випуклим монітором. Бачу гордого і трохи зніяковілого на випускному в Політесі.

Бачу, як пишеш дивні закарлючки, коли вчиш *Java*; як біжиш переді мною у півмарафоні; як жуєш за столом на різдвяній вечері, як граєшся з дітьми, як хвалишся новою плитоноскою.

Я бачу, як сильно Ти схуд за ці місяці і як мало тепер говориш і смієшся... Я бачу Тебе скрізь, тільки не на тому сраному столі в пакеті!

Я хочу напиться на Твоєму весіллі!

Хочу, щоб катав мене на своїй машині. Щоб розказав, чого навчився і що прочитав, та як ви із Сашею вибирали меблі, весільну мандрівку, ім'я для сина.

Хочу, щоб наші діти бавилися разом, а мама купувала б їм солодощі й вчила колядувати.

Я НЕ ПРИЙМАЮ, що цього не станеться! Я бачу Тебе у всіх виявах життя.

Отже, для нас ТИ ЖИВИЙ. І для мене НІЩО ЦЬОГО НЕ ЗМІНИТЬ. Бо Ти все зробив ТАК, як мав.

І пролунала сурма

Солдатське взуття — саме для цих кам'яних доріг.
Господь двадцять років тебе муштрував та беріг,
тримав тебе в казармах, у піхотних військах,
вчив на своїх помилках — на біблій і на казках.
Господь вдихнув життя в твій бойовий протигаз.
Все, що в тебе є — це вибір померти за кожного з нас,
все, що в тебе є — це свобода загинути в бою.
Господь зніме з тебе жетон і всю провину твою.

[Сергій Жадан]

Коли п'ять місяців живеш у перманентному стані тривоги, звички змінюються. З початком війни я бачила брата щоразу рідше, хоч у тому далекому мирному житті, яке тепер згадувалось як щось утопічне й примарно-недосяжне, ми зустрічалися мало не щодня. Раніше ми мешкали в різних квартирах одного будинку, та від березня 2022-го він оселився у військовій частині. Часто вирушав на завдання, але зрештою повертався додому. Стомлений, голодний, з мозолями, покусаний кліщами.

Сьогодні неділя. Батьки святкують річницю — рубінове весілля, сорок років у шлюбі. Ми не вигадали нічого ліпшого, як влаштувати для них романтичний обід у ресторані. Тільки вони удвох. А ми тим часом маємо кілька годин, щоб удосталь і без поспіху наговоритися. Довго сидимо в кімнаті Миколая, яка до його народження була моєю. Ми жуємо, сміємося і балакаємо про все на світі: війну, найсмачніші суші в місті, нову каску, плани на весілля після перемоги, кумедні витівки Арея, цуценяти стаффордширського тер'єра, якого Миколай зі своєю нареченою, Сашею, вже встигли охрестити «сином».

Я хвалюся, що тепер у нього персональний рингтон, і щоразу, коли брат мені телефонує, слухаю, як мантру: «Біси дохнуть. Сонце сходить. Ця земля воїнів родить. Хай сміливих смерть обходить».

Він дарує мені нову зубну нитку.

«Хто дарує сестрам зубні нитки? Ти на що натякаєш?» — хихочу я, витягаючи зернятко кунжуту, що підступно застрягло в зубах.

То був його останній подарунок. Біло-блакитна коробочка. Безцінний скарб.

По обіді дзвонить мобільний. Завтра — виїзд на Схід. Не каже, куди саме. Я заплющую очі і бачу речі, розкидані по кімнаті

з фіолетовими стінами. За вікном літні сутінки. Він у сірих домашніх шортах, з голим торсом. Я розглядаю його татуювання і згадую, котре було зроблене першим. Павутина на лікті? Ні, здається, вовк на передпліччі. Так, точно. Він же ототожнює себе з вовком, якого неможливо приручити — можна лише стати членом його зграї. А ось цим портретом козака хвалився і просив «поки що не розповідати мамі»...

Шкіра на руках геть пересохла, скроні поголені, зате руса борода, як завжди, доглянута й охайно розчесана. На нозі — багряна пляма, ще не загоєний слід від укусу кліща, який підступно нагородив Миколая хворобою Лайма.

— Сину, може, таки не варто саме зараз їхати? От і лікар-інфекціоніст каже, що після місячного курсу антибіотиків варто побути під наглядом. Аналізи, шпиталь... — несміливо намацувала ґрунт мама.

Але де там! Хто б зважав на якусь там хворобу Лайма та її якісь там наслідки, коли є наказ і Миколай лаштується вирушати.

Пакує свій п'ятдесятилітровий наплічник, мовчить, жартує, старається не показувати, наскільки сильно нервується. Ми прощаємося ввечері у коридорі батьківської квартири. Він міцно обіймає і просить не приходити завтра о п'ятій ранку, коли виходитиме з дому, бо ж навіщо мені зриватися вдосвіта? Хай я подрімаю ще дві-три години. Ми й так скоро зустрінемося.

Скоро зустрінемося... Всього виринає в пам'яті той вечір, погляди, рухи, стривожені очі мами. Ніколи не зможу пробачити собі це ствердне кивання головою і малодухість, що відібрала мізерний безцінний шанс побути з ним бодай кілька додаткових хвилин. Чого б не підняти свою дупу о третій, четвертій чи п'ятій ранку або й не лягати зовсім?! Просто щоб побачити його живим. Лише кілька хвилин чи кілька секунд. Однак того дня мозок

працював в іншому напрямку: я щосили відганяла думку, що план брата може зазнати краху і «скоро зустрінемося» не настане ніколи. Усе правильно: якщо підтримувати зовнішню ілюзію спокою і впевненості, може, так воно й буде? До чого ці драматичні феєрії, емоційні сплески, сльози? Змусити його нервуватися ще більше? Загострити, як лезо, неспокій, примарне відчуття провини за те, що мамині очі червоні вже не першу годину? Оце вже ні.

Ліпше обійти, згладити, стерти на борошно зерна страху й тривоги, поки їх чіпкі паростки не встигли пробитися й оповити нас усіх.

Ми попрощалися ввечері.

— Виходь на зв'язок щодня, будь ласка. Що частіше, то ліпше. Добре?

— Якщо зможу, Нікусь. Постараюсь. Я ж у розвідці.

22 липня, п'ятниця

Ми з чоловіком і дітьми збираємося в Карпати на кілька днів. Спека. За прочиненим вікном майже тридцять градусів, вітру немає, у чистому літньому небі — й натяку на хмари. Сірий припутень зручно вмовився на товстій гілці дерева у дворі і з явним задоволенням дзьобає черешню, ковтаючи стиглі ягоди просто з кісточками. Пузата валіза вже майже готова, стоїть у кутку спальні, зі широко розстібнутою зовнішньою кишенею. Не забути: ліки, дитячі капці, книжки, зарядний пристрій. У цей момент, коли карпатський спокій, прохолода ранкових туманів над горами й смак лісових ягід майже відчуються на фізичному рівні, телефонує Саша, наречена Миколая. Її голос дуже спокійний і лагідний, як завжди. Тільки невеселий. Та мало чого він

не веселий? Втомилася, клопоти у волонтерському штабі, де вона працює, — причини можуть бути різні.

— Ви ще не поїхали? Ох, збираєтеся за дві години? Добре. А вийди, будь ласка, на парковку. Хочу Тобі дещо сказати. Ні-ні, все гаразд, буквально на кілька хвилин.

Зашнуровую кросівки і, досі прокручуючи в голові перелік речей, які варто б не забути, йду в маленький скверик, де ми зі сусідами паркуємо автівки. Кожен на своєму місці.

Що вона скаже? Вже знає його нове місце дислокації? Попросив щось передати? Захворів? Ні-ні, ми ж тільки позавчора переписувалися...

Саша, як завжди, у формі, стоїть біля гаражів. Поруч — найближчий друг Миколая — Михайло з дружиною. Усі троє в темних окулярах. Що тут незвичного? Ну, ясна ж річ: літо, сонце пече немилосердно. Саша бере мене за руку і починає говорити. Спокійно, повільно й чітко вимовляючи слова. Вночі написали побратими. Приліт по школі. Два іскандери. Він був на бойовому завданні. Чергував на позиції з трьома хлопцями. Троє загинуло... Миколай загинув...

Я уважно слухаю і киваю, проковтуючи слова, мов великі шматки твердого, нерозмоченого сухаря, що огидно деруть горло. Тоді починаю усміхатись і хитати головою. Господи, який поганий жарт вони придумали. А головне: для чого? Не може ж почуття гумору бути аж настільки нуарним. Михайло відводить погляд, а Саша продовжує говорити.

Моє тіло, емоції і рефлекси наче відмирають, перебувають у стані тотального заціпеніння. На диво, добре працює тільки ліва півкуля мозку, послужливо видаючи раціональні алгоритми.

— Не може такого бути. Може, поранений? Ні? Хто сказав? Побратим написав? Ок. Він сам бачив? Ні? А хто бачив? Тіло

знайшли? Упізнали? Не повірю, поки не підтвердить той, хто знав його особисто і бачив тіло Миколая на власні очі.

«Я повірю тільки тому, хто знав його за життя і на власні очі бачив мертвим... Тільки тоді повірю» це моя мантра. Я пошепки повторюю її знову й знов. Ще раз і ще, щоб заглушити всі звуки й голоси, які вже крадькома, мов нічні злодії, просочуються у свідомість, мою донедавна безтурботну картину світобудови. Це мій ескалібур для битви з драконом, мій меч з пап'є-маше, що ним я відчайдушно розмахую перед пащею реальності, яка вже підступає і от-от поглине, зжере мій світ, а заодно — світи людей, яких люблю понад усе.

Саша з Михайлом телефонують хлопцям з підрозділу. Ніхто не відповідає. Я телефоную братові на мобільний і всі можливі месенджери по черзі. Тиша. Яка ж гучна триклята тиша!

Тоді згадую: у кімнаті батьків, за сімейним фото лежить крихітний папірець. Імена і номери телефонів побратимів, написані його рукою... Ми з мамою буквально вибили, виблагали ті цифри перед виїздом, і Миколай, покривившись і поскрипівши, написав кілька закарлючок на випадок, якщо він не виходитиме на зв'язок надто довго.

Таку можливість він розглядав дуже неохоче: «Ма-а-м, тільки в крайньому разі, добре? Якщо днів п'ять-сім. Добре?».

Телефоную чоловікові і прошу зайти до батьків. «Відволічи їх як знаєш: співай, танцюй, але добудь той папірець з-за фото. Принеси так, щоб не помітили. Будь ласка. Тільки щоб не помітили...»

Він розуміє без слів і за кілька хвилин я послідовно набираю чотири номери. Один не відповідає, двом важко говорити, і вони намагаються ніяково пояснити щось про «офіційно зник безвісти». На якусь мить мене пронизує дивне ірраціональне співчуття: цим хлопцям так складно говорити зі мною. Їй-богу, вони б

радше погодилися сидіти в окопі під обстрілом, ніж зціджувати по краплі слова, які нічого не значать, бо вже от-от. Я це знаю. Вони це знають. От-от прорве вбогу греблю і нам буде не до напівправди. Ще зовсім трохи, і потоки темної води знесуть, затоплять все на своєму шляху.

Відчуття, наче на віолончелі хтось обриває струни по одній, та ще є та остання, єдина. Крихітна, мізерна, майже невидима надія, що вона вціліє і раптом у цій задушливій, в'язкій, як не застиглий бетон мовчанці, пролунає тиха мелодія.

Я не курю. А от за мить — вже курю, не відчуваючи смаку цигарки.

Останній номер — командир взводу. Чи хоче він говорити мені правду? Ні. Але говорить. І я чую тріск обриву останньої струни...

Саша плаче. Михайло міряє кроками сквер, міцно стиснувши губи й кулаки. Чоловік обіймає за плечі. Я мовчки сиджу на бордюрі клумби і сухими очима стежу за голубами біля лавки. І як їм досі, як і пів години тому, вдається шукати крихти? Чому той хлопець сідає в сіре авто, поправляє дзеркало і їде собі? Як взагалі можливо, що температура повітря така сама, як і хвилину тому, чому життя навколо триває, коли всередині його не стало?

Схоже, світові байдуже. Усі зовнішні процеси тривають так, наче нічого й не сталося, і за інших обставин я б відчувала розчарування, гіркоту чи образу, але не зараз. Зараз кам'яна плита, що пахне горілим, лежить уперек мого сонячного сплетіння і блокує, блокує, блокує.

Ми входимо до спальні батьків, і я прошу їх сісти. Похапцем випроваджуємо сусідку-перукарку, що приготувала все необхідне і заходилася змішувати в мисочці фарбу для волосся. Мама планувала причепуритися. Мама так хотіла бути гарною...

Фатум не попередив, не спитав дозволу, не зіграв жодного інтро.

Теплий вітер ледь ворухить фіранками. Всередині мене — попелище. Тіло трясє, але сліз немає, їх не буде довго. Кілька секунд я тримаю в собі слова, які за мить буквально зруйнують все. Чи вдасться якось заморозити цей момент? Господи, а раптом усе-таки помилка? Ні.

Сказати потім? Нічого не змінить. Я розтуляю рота, як скриньку Пандори, досі вірячи, що ще є крихітний шанс прокинутися, втекти, сховатися, і все навколо виявиться марою, поганим сном. Потворні, ненависні слова...

Мама дивиться трохи спантеличено, вона не вірить, хитає головою, а потім осідає на підлогу, як шматяна лялька. І кричить. Кричить довго, пронизливо. Виє.

Народжуючи, виховуючи дитину, вона вклала в неї частину душі. Цей мамин крик — звук тіла, з якого виривають душу. Наче сталевими катівськими щипцями. Протягуючи нервовою системою кожен спогад з його дитинства, тембр голосу, зморшки в кутиках очей, звуки його кроків, вмиротворений вираз обличчя, коли спить.

Час і простір зненацька стискаються до розмірів батьківської вітальні, перестають існувати, і все, що видають органи перцепції, — мій біль, багатократно помножений на мамин.

Тато теж не вірить і починає телефонувати всім, кому лиш може. За дві години нам приносить офіційне сповіщення про смерть військового на ім'я Микола... Тезка брата... Яке ж все-таки недолуге почуття гумору в долі.

Телефонують з міської ради і запрошують на зустріч наступного дня. Так, дякуємо. Так, прийдемо. Хтось стукає у двері, без упину дзвонять телефони. Але насправді має значення лише

одна справа. Ми одержимі, наскрізь просякнуті нею: побачити його, повернути його додому якнайшвидше! Як ви сказали? Тіло? Хай так, поверніть бодай його тіло...

Увечері на нас із чоловіком чекає чергове випробування. Діти вже знають, що подорож у Карпати скасовано, бо щось трапилося. Пів дня вони провели з бабусею, мамою чоловіка, тож намагалися вгадати, випитати в неї причину. Як пояснити двом семирічкам, що їхній хрещений загинув? Що той найсильніший, найгарніший і найдобріший Коля більше не принесе солодоців, не вчитиме беркицятися і боксувати, не поведе на прогулянку в парк і не читатиме з ними казок, обійнявши на дивані у вітальні?

— Мамо, тату, то чому ми не поїхали? Готель не працює? А зможемо поїхати потім?

Ми сідаємо з ними на той самий диван і дуже спокійно пояснюємо... Коля загинув. Так, це правда. Так, точно-точно. Ні, не повернеться. Ніколи. Я вперше бачу, щоб Гордій плакав так довго. Він скручується калачиком, забивається у сам куточок ліжка і майже дві години схлипує, не бажаючи ні з ким розмовляти. Нам ніяк не вдається приспати його, навіть попри його втому й емоційне виснаження.

— Мам, а що можна зробити? Ну мам? Що зробити? Можна знайти лікаря, продати всі іграшки і віддати всі-всі наші гроші, щоб його оживити?

Усередині мене розколюються арктичні льодовики, метеоритний дощ трощить гори і випалює ліси, водойми виходять з берегів і затоплюють все живе. Я пригортаю його і рівним голосом із сухими очима пробую пояснити маленькому хлопчику, який так схожий на свого хрещеного, що Коля завжди буде з ним і піклуватиметься про нього й усіх нас. Тепер він тримає небо разом з іншими героями. Що ще я можу сказати? Що ще я можу?